

Чорноус С.С. (Київ, Україна)

Особливості жанру подорожі у творчості Юзефа Ігнація Крашевського

У статті досліджуються художні особливості, специфіка й новаторство творів Ю.І. Крашевського, написаних у жанрі подорожей.

Ключові слова: жанр, подорож, художній стиль.

В статье исследуются художественные особенности, специфика и новаторство приведенный Ю.И.Красhevского, написанных в жанре путешествия.

Ключевые слова: жанр, путешествие, художественный стиль.

Fiction peculiarities, specific aspects and innovation of travels written by Joseph Krashevski in traveling genre are investigated in this article.

Key words: genre, travel, fiction style.

Юзеф Ігнацій Крашевський є непересічною постаттю в історії польської літератури. Людина шаленої працездатності та напрочуд широкого кола зацікавлень написала близько 600 томів творів різних жанрів. Список заслуг Юзефа Ігнація Крашевського перед українською культурою є також незліченим, його тривале перебування на українській землі відбилися у хвилюючих спогадах, повістях, романах та інших його творах. Тому творчість видатного польського письменника, діяча світової культури, його багатогранна обдарованість та невтомна творча діяльність дедалі більше привертають увагу науковців.

Уже давно існує потреба детальніше розглянути особливості жанру подорожі у творчості Ю.І.Крашевського, якого вважають найбільш талановитим творцем книг про подорожі у польській літературі XIX століття, проаналізувати літературні подорожі письменника, які були написані під впливом вражень від мандрівок українською землею, простежити художні особливості та новаторство “Спогадів про Волинь, Полісся та Литву” та “Спогадів про Одесу, Єдисан та Буджак” та акцентувати увагу на пізнавально-естетичному значенні цих творів для української культури.

Подорожі стали поширеним явищем у XIX столітті. Саме в добу романтизму цей жанр досяг апогею свого розвитку. У польській літературі XIX століття стали популярними твори про численні мандрівки до незваних доти континентів, художньо освоювалися нові теми і нові реалії. Романтики любили мандрували в далекі світи за свіжими враженнями та новими знаннями. У цей період польське суспільство перебувало під впливом яскраво вираженої „моди” на закордонні мандрівки. Романтичне прагнення до екзотики, відкриття досі незвіданого манило митців мандрувати, споглядати, записувати. Мотиви подорожі часто використовували письменники у своїй художній творчості. Романтиків заохочувала до творчості у цьому жанрі відсутність чітких обмежень у композиції і тематиці творів даного типу. Саме в романтизмі подорож з „літератури факту”, за влучним висловом Чеслава Неджелського, перейшла у розряд істинного літературного твору.

Біографія Ю.І.Крашевського, якого заслужено вважали найталановитішим

письменником, серед когорти тих, які писали у цьому жанрі, сповнена численними мандрівками рідною йому землею і закордонними вояжами. Як цікава світу і жадібна до нових вражень та знань особистість, він регулярно здійснює поїздки просторами сучасної України, пізніше вирушає за новими враженнями до Європи. Подорожі стали стилем життя, методом пізнання навколишньої дійсності, реалізували потребу розширювати світогляд, здобувати новий досвід, віднаходити нові духовні орієнтири. Провівши значну частину свого життя на Житомирщині, Ю.І.Крашевський неодноразово подорожував землями Волині і Полісся. Непереборне бажання мандрувати і споглядати у Юзефа Крашевського хоч і зародилося з моди на подорожі, розповсюджені у добу романтизму, проте мало інший характер – виходило не з нудьги та жаги заповнити душевну пустку новими враженнями. Для Юзефа Крашевського подорожі стали шляхом до поглиблення знань з історії, географії, етнографії, психології та багатьох інших галузей науки, засобом розширення власного світогляду. Він заслужено вважав себе „людиною в дорозі”. У Волинський період життя Ю.І.Крашевський виїздив до Варшави, багаторазово до Києва, щороку на ярмарки до Дубна, до Одеси (1843, 1852) на лікування. Відбував численні поїздки на Підляшшя, Волинь і Полісся. Всі ці подорожі носили краєзнавчий характер, становили інтерес з погляду історичних, літературних і особистих зацікавлень автора та лягли в основу його книг написаних у жанрі подорожі.

Під час таких мандрівок Ю.І.Крашевський спілкувався з дослідниками з різних галузей науки, адже коло зацікавлень письменника було напрочуд широке. Він консультувався з істориками, дослідниками старожитностей, як тоді називали вчених, що займалися археологією, праісторією, пам'ятками культурної спадщини. Всі ці подорожі кінними упряжками, іноді поштовими або найнятими фурманками, а також човнами по річках Полісся – склали три відомі потім подорожньо-краєзнавчі твори – „Спогади про Волинь, Полісся і Литву”, „Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак” та „Картки з подорожей”.

Автор глибоко вивчав як духовну і культурну спадщину українців – звичаї, традиції, вірування, так і щоденне життя мешканців регіонів, якими мандрував письменник. Юзеф Ігнацій Крашевський вбачав призначення долі працювати у такому жанрі. У своїх творах він вдало поєднав фактографічну детальність зображення побаченого та літературний хист письменника в такий спосіб, що його подорожі стали справжнім цікавим літературним явищем. Усі яскраві, свіжі й шойно зафіксовані враження автора покладені у основу книг, написаних у жанрі подорожі, творили цілісність і органічність його творів. Особливістю, що відрізняла його твори від творів його попередників була своєрідна оповідна манера письменника – емоційність, ретельність та щирість авторської оповіді. Водночас, його подорожі характеризувалися властивою романтикам автобіографічністю у відображенні дійсності. Таким поєднанням особистісних відчуттів і вражень з мандрівок із науковими розвідками та описами місцевостей відзначалися подорожні нотатки Юзефа Ігнація Крашевського

Особливість літературних подорожей Ю.І.Крашевського полягала також у тому, що мандрував письменник долаючи перепони влади, постійно перебував під наглядом поліції. Проте бажання подорожувати було психологічним типом польського письменника, тому подорожував він найближчими землями,

відвідування яких не підлягало заборонам влади.

Модель подорожі Ю.І.Крашевського є вдалою компіляцією романтичного та наукового типу подорожі, можливо саме це авторське рішення стало секретом великого успіху серед читачів творів талановитого письменника, написаних у цьому жанрі. Вони характеризувалися не лише сухою реєстрацією вражень, але й замальовками пейзажів, місцевостей, давніх пам'яток архітектури, панських дворів, селянських хат та людей. Подорожуючи, письменник постійно рибов у своєму подорожньому щоденнику замальовки. Пізніше він використовував їх як допоміжний матеріал для своїх наукових праць, статей, повістей та романів, на їх основі малював картини.

Твори Ю.І.Крашевського, написані у жанрі подорожі, вирізнялися також своєю змістовою характеристикою. Подорожуючи, письменник оминав панські двори, його цікавили тільки пам'ятки архітектури та житла простого люду, його культура та соціальний устрій. Саме в них він вбачав першорядність культури, натомість рівень шляхти викликав у письменника сатиричні зауваги. Так він описував свою зустріч із волинським паничем:

„Він до мене: – поглянь, який у мене кінь!”

„Я ж до нього: – поглянь, яку маю книжку!” [2, 285]

Багато звичаїв українців були вперше занотовані саме в „Спогадах про Волинь, Полісся та Литву”. Наприклад, такі як кидання каміння на придорожні могили самовбивць, вішання голів коней та корів на хати, де були дівчата на виданні, культ вогню на Поліссі і багато інших. Він прагнув глибше пізнати життя селянина, простежити його внутрішній світ, традиції, мову. Наприклад, письменника дивувала надмірна забобонність українців: “Віра у відьом і їхню силу тут непохитна. Приписують їм все зло, яке тільки відбувається на селі. Розповідали мені, що він не так давно під час посухи топили жінок, щоб випросити дощу” [4, 239].

„Спогади про Волинь, Полісся та Литву” стали наслідком чотирьох подорожей письменника українськими землями. Даний твір становить собою ряд оповідань про відвідані ним міста і села, з детальним описом побуту, звичаїв, зовнішнього вигляду їх мешканців. Письменник активно та глибоко вивчав менталітет населення та прагнув краще пізнати та зафіксувати для нащадків побачене й почуте.

Варто детальніше зупинитися і на назві твору – спогади, яка містить в собі ідею збереження історичної та культурної спадщини для наступних поколінь. „Величких пам'яток у нас більше ніж у сусідніх провінціях, замків, могил, легенд, давніх пам'ятних сокир та ще зі свіжою кров'ю могил. На Поліссі, ближче до Волині, знаходиться велика кількість замків, валів та городищ, біля яких, як вірні друзі стоять зелені могили, пам'ятки кривавих битв та спустошень, що прокотилися цими землями” [4, 135]. Враження від спостережень з подорожей у творах Ю.І.Крашевського перепліталися із історичною правдою.

Певні розділи, що складають структурну цілісність “Спогадів про Волинь, Полісся і Литву” – “Ярмарка в Яновці”, “Стир і Горинь”, “Поліські ліси”, “Господарство”, “Замки”, “Селяни”, “На Волинь!”, “Славута”, “Волинь” та інші є окремо завершеними творами, і доповнюючи один

одного складають великий цілісний твір. І деяка фрагментарність сюжету додає йому динамічності, і водночас приховує факт, що твір став наслідком кількох подорожей, відбутих у різний час. Мозаїчна структура твору, що пропонувала на розсуд читачів різні фрагменти, об'єднані авторськими роздумами, стала блискучим композиційним рішенням письменника.

„Спогади про Волинь, Полісся і Литву” є цінним джерелом історичних, краєзнавчих відомостей важливих для української історії та науки. Вони складають модель вдалого поєднання щоденникових записів уважного мандрівника, які містять наукові розвідки, ліричні відступи, іронічні замальовки з народного життя. У цьому полягає самобутність „Спогадів про Волинь, Полісся та Литву”. „Волинські спогади” були першим на той час твором присвяченим даному регіону.

Барвисту мозаїчну картину запропонував читачеві автор: тут і публіцистика, і наукові коментарі, і ліричні елементи, і авторські роздуми про життя народу. У вступі Ю.І.Крашевський зазначає “... немає на світі речі не гідної уваги і зображення, [...] Все може виявитися корисним, варто лише замислитися. Кожен край, кожен куточок, кожна людина може бути людям наукою, митцеві взірцем або ідеєю... А історія наших замків, міст і городищ, скільки в ній криється поезії!” [4, 34].

Тематична, стилістична і жанрова розмаїтість „Спогадів про Волинь, Полісся і Литву” дає підстави говорити про літературний синкретизм автора. „Спогади” Юзефа Крашевського є вдалим поєднанням цікавих і корисних відомостей з багатьох галузей науки: з етнографії, археології, історії, географії, і, водночас, є цікавим і пізнавальним літературним твором.

„Спогади про Волинь, Полісся і Литву” – є неперевершеним художнім витвором, однією з визначальних рис, якого є надзвичайна емоційність авторської розповіді. “Який же поетичний цей край! Скільки думок тут можна зібрати, скільки причин для роздумів. Руїни палаців, цвинтарі, легенди! Які прекрасні краєвиди!” [4, 39].

Наступний твір Ю.І.Крашевського написаний у жанрі подорожі „Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак” значно відрізняються від волинських спогадів польського письменника як стилістично, так і композиційно. Цей твір був фіксацією свіжих вражень, у ньому відсутня та деяка різноманітність, яка характерна для „Спогадів про Волинь, Полісся та Литву”. Образ дороги творить динамічний сюжет. Літературні критики відзначали фактографічну ретельність та белетристичну легкість оповідної манери письменника.

Хоча до Одеси Ю.І.Крашевський вирушив з суто прагматичною метою „для морських купань, які обіцяли зцілення ослабленим нервам і докучливому ревматизму” [3, 10]. Проте присвятив свій час письменник літературній реєстрації вражень здобутих під час мандрівки. Цей твір як і більшість творчого доробку письменника відзначається багатогранністю та багатоплановістю. „Одеські спогади” містять свіжі щойно зафіксовані враження з оточуючого світу і глибинні рефлексії, які прочитуються у екскурсах в історію чи економічне життя Одеси, роздумах про елінсько-римське минуле Північного Причорномор'я чи долю потомків ногайської Орди в Придумав'ї Єдисану та Буджаку). Автор здійснив ґрунтовні наукові дослідження регіону яким подорожував.

Юзеф Крашевський прагнув надати своїм подорожнім записам наукового характеру. Потреба подорожувати, як уже зазначалося вище, була однією з

найважливіших у XIX столітті. Вона надавала можливість інтелектуального та емоційного розвитку особистості. Таке бажання відкрити та пізнати оточуючий світ було властиве діячам тієї епохи. Юзеф Ігнацій Крашевський обирав для своїх подорожей рідні для нього території, проте водночас незвідані та таємничі. Метою подорожі письменника було глибше вивчення того, що знаходиться поряд, є звичним проте маловідомим. Захоплення автора здавалося б звичайними деталями – мальовничістю пейзажів, описом зовнішнього вигляду та звичаїв мешканців, відомостей з історії та географії – було характерною рисою і „Спогадів Одеси, Єдисану і Буджаку”. Не витрачаючи часу вдень, який він використовував з метою глибше пізнати і вивчити культуру, історію відвідуваних околиць, вночі письменник вивчав допоміжні матеріали та нотував побачене і почуте, працював дотримуючись свого життєвого кредо – *nulla dies sine linea* (жодного дня без рядка). Ці слова стали епіграфом до видання “Спогадів про Одесу, Єдисан і Буджак” вже у XX столітті, а точніше у 1985 році.

„Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак” презентують взрець динамічної зміни пейзажів з науковими розвідками, захоплення історією та ліричними відступами. Окрім вивчення культурного та економічного стану, автор приділяв особливу увагу побуту та будням народу. Адже твори Ю.І.Крашевського містять описи пам'яток архітектури яких вже немає, звичаїв та вірувань, які до нього і пізніше не були занотовані етнографами, наукових праць, які стали відомими широкому загалу лише завдяки тому, що були висвітлені у подорожніх нотатках Ю.І.Крашевського. У значній частині записів щоденника відчуваємо потребу письменника звернутися до переконливіших і достовірніших джерел. У місцях, які відвідував Ю.І.Крашевський, він шукав відомостей про них не лише з вуст місцевих мешканців, а й зі старовинних пам'яток, намагався вивчити всі можливі джерела, де б могла міститися цікава інформація з історії регіону, у якому перебував автор. “Наші подорожні нотатки можуть здаватися декому дивною мішаниною, але хто розуміє письменника, який прагне і відтворити, і навчити чомусь корисному, той переконається, що одна частина праці тлумачить і доповнює іншу, змінюючись вони стають більш зрозумілими для читачів” [1, 239].

Дослідники творчості підкреслюють, що ніхто до Ю.І.Крашевського так детально не описав одяг українців у регіонах, де подорожував письменник. Він акцентує увагу на покроях та прикрасах, підкреслює найменші відмінності у одязі дівчини і заміжньої жінки, вивчає територіальні відмінності у вбранні.

Автора цікавило історичне минуле українців, тому великий розділ „одеських спогадів” присвячено історії Запорізької Січі. Джерелом для спогадів про славні козацькі походи стали маловідомі і на той час ніде не опубліковані історичні праці російських вчених. Юзеф Крашевський ретельно вивчав історію козаччини, і на сторінках своєї книги подавав численні матеріали, які йому вдалося віднайти в одеських архівах та наукових працях з історії Запорізької Січі. Зокрема, автор цитує книгу архієпископа Габрієла, який у 1831 році записав розповіді столітнього козака Микити Коржа про Запоріжжя, а пізніше видав книгу, яка містить відомості про устрій, закони, звичаї запорожців. Письменник аналізує студії Аполона Скальковського “Перші тридцять років історії міста Одеси. Хронологія історії Малоросії та Нової

Січі”, “Історія Нової Січі” та інші. Юзеф Крашевський відстоював думку про особливе значення України, її історичної місії в розбудові слов’янської єдності. Найбільш плідним та дружнім творчо-науковим союзом стало знайомство із А.А.Скальковським. Не випадково це ім’я найчастіше згадує Ю.І.Крашевський на сторінках своєї книги. “Позавчора мав щастя познайомитися із гарним знавцем історії Одеси та малоросійського краю, вченим та прекрасною людиною – Аполоном Скальковським” – писав Ю.І.Крашевський у своїх “Спогадах...”. [3,146] Саме А.А.Скальковський увів польського письменника у світські кола Одеси. Пізніше Ю.І.Крашевський писав: “Це перше знайомство допомогло мені завести інші, не менш для мене присмні та корисні, і проклало дорогу до пізнання Одеси” [3, 146]. Пізніше із А.А.Скальковським він вестиме активне листування.

Прозаїк прагнув якнайдетальніше відтворити, все, що йому вдалося побачити і почути під час нетривалої подорожі. Тому у своїх “Спогадах про Одесу...” часто згадує про “подорожні альбоми та олівці”, які постійно мав при собі та про замальовки цікавих пам’яток архітектури, які пізніше мали увійти до видання книги.

Секрет успіху подорожей Ю.І.Крашевського криється художньому стилі автора: точність відтворення реалій, вміння невимушено розповідати про, здавалося б, найбільш прозаїчні речі та велика симпатія до всього, що оточувало талановитого письменника.

Мандрівки українською землею надихнули польського письменника на написання творів, що чарують легкістю стилю та художньою довершеністю. Вони становлять інтерес не лише для літератури, а й для багатьох галузей науки, і, що особливо тішить, – є неоцінним внеском у розвиток української наукової думки, зберігаючи національну пам’ять для наступних поколінь. “Спогади...” Юзефа Ігнація Крашевського були і залишаються невичерпним джерелом глибокого пізнання української національної культури та її багатовікової історії. “Спогади про Волинь, Полісся та Литву” та “Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак” можна назвати оберегом української культури, адже враховуючи політичну ситуацію на теренах України у ХІХ столітті, коли вивчення та збереження духовної та матеріальної культури нації, що була позбавлена державності, становило загрозу знищення національної ідентичності українців. Зважаючи на всі ці чинники, варто підкреслити непересічне значення цих творів для визнання та утвердження матеріальних і духовних надбань в царині українського культурного простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Василенко В.* Крашевский в Российской империи 1812-1863-1917. – Poznań, 2002. – 354 с.; 2. *Burkot S.* Polskie podróżopisarstwo romantyczne. – Warszawa, 1988. – S. 451; 3. *Kraszewski J. I.* Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku. – Warszawa, 1985. – 473 s.; 4. *Kraszewski J.I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa, 1985. – 383 s.; 5. *Niedzielski Cz.* O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej. Podróż-powieść-reportaż. – Toruń, 1966. – 198 s.; 6. *Rejter A.* Kształtowanie się gatunku reportaży podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej. – Katowice, 2000. – S.139; 7. *Rudkowska M.* Kraszewski wobec Rosji. Próby komparatystyczne. – Warszawa, 2007. – S. 221.